

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.36>

ПРАВО НА ОДЯГ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Фоміна Л.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-8756-4006
e-mail: l.fomina@karazin.ua*

Фоміна Л.О. Право на одяг у практиці Європейського суду з прав людини.

Стаття присвячена дослідженню питання щодо окремих аспектів забезпечення права на одяг у практиці Європейського суду з прав людини. Вказано, що право на достатній життєвий рівень, складовою якого є право на одяг, не закріплене прямо в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та її протоколах. Разом з тим, Європейський суд з прав людини у своїй практиці розширив тлумачення існуючих положень Конвенції таким чином, що окремі аспекти, пов'язані з одягом, можуть опосередковано захищатися в контексті інших прав і свобод людини, таких як заборона катувань (ст. 3), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті та релігії (ст. 9), заборона дискримінації (ст. 14) тощо. Зазначено, що в контексті справ щодо ймовірних порушень державою прав, гарантованих статтею 9 (свобода думки, совісті та релігії) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. практику Європейського суду з прав людини можна умовно поділити такі категорії: щодо носіння релігійних символів та предметів одягу приватними особами, носіння релігійних символів та предметів одягу на робочому місці та в освітніх закладах; носіння релігійних символів та предметів одягу працівниками приватного сектору. Вказано, що носіння релігійного символу або предмета одягу в громадських місцях є дією, захищеною статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., проте це право не є абсолютним і має бути збалансоване з законними інтересами інших осіб. Відповідно, широта свободи розсуду, що залишається державі-відповідачу, залежить від контексту, в якому носить релігійний символ або предмет одягу. Зазначено, що в справах, які стосуються носіння релігійних символів та предметів одягу на робочому місці, Європейський суд з прав людини дотримується позиції, що держава може вимагати від працівників державних органів утримувалися від носіння помітних релігійних символів та одягу, щоб гарантувати нейтральність державних послуг та рівне ставлення до всіх клієнтів. Охарактеризовано практику Європейського суду з прав людини у цій сфері. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: достатній життєвий рівень, захист, межа розсуду, прецедентне право, права людини, свобода релігії, суд.

Fomina L.O. The right to clothing in the practice of the European Court of Human Rights.

The article is devoted to the analysis of some aspects of the right to clothing in the case law of the European Court of Human Rights. It is noted that the right to an adequate standard of living, which includes the right to clothing, is not explicitly enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and its Protocols. At the same time, the European Court of Human Rights in its case law has expanded the interpretation of the existing provisions of the Convention in such a way that certain aspects related to clothing can be indirectly protected in the context of other human rights and freedoms, such as the prohibition of torture (Article 3), the right to respect for private and family life (Article 8), freedom of thought, conscience and religion (Article 9), prohibition of discrimination (Article 14), etc. It is noted that in the context of cases involving alleged violations by the State of the rights guaranteed by Article 9 (freedom of thought, conscience and religion) of the 1950 Convention, the ECHR case-law can be conditionally divided into the following categories: wearing

religious symbols and articles of clothing by individuals, wearing religious symbols and articles of clothing in the workplace and in educational institutions; wearing religious symbols and articles of clothing by private sector employees. It is stated that the wearing of a religious symbol or article of clothing in public places is an action protected by Article 9 of the 1950 Convention, but this right is not absolute and must be balanced with the legitimate interests of others. Accordingly, the breadth of discretion left to the respondent State depends on the context in which the religious symbol or article of clothing is worn. It is noted that in cases involving the wearing of religious symbols and articles of clothing in the workplace, the European Court of Human Rights holds the position that the State may require employees of public authorities to refrain from wearing conspicuous religious symbols and clothing in order to guarantee the neutrality of public services and equal treatment of all clients. The author describes the case law of the European Court of Human Rights in this area. Relevant conclusions were drawn.

Key words: adequate standard of living, protection, margin of appreciation, case law, human rights, freedom of religion, court.

Постановка проблеми. Проблема захисту права на одяг, передусім, зумовлена незрозумілістю та нечіткістю його нормативного змісту та відповідно зобов'язань, які покладаються на держави. На відміну від чітко визначених громадянських і політичних прав та деяких соціально-економічних прав, закріплених у міжнародних договорах, право на одяг рідко розглядається як самостійне, автономне право. Разом з тим, означене право тісно взаємопов'язане з низкою інших прав і свобод людини, гарантованих міжнародними актами в галузі прав людини на універсальному і регіональному рівнях, як-от: заборона катування, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода думки, совісті та релігії, заборона дискримінації, право на участь у культурному житті тощо. З огляду на вказане категорія «одяг» може виступати центральним елементом у реалізації інших прав, оскільки відсутність належного одягу, особливо в суворих кліматичних умовах, може призвести до страждань, переохолодження чи перегріву, що прирівнюється до нелюдського поводження; його відсутність або недостатність може порушувати особистий простір і викликати сором. Крім того для багатьох культур і релігій одяг має глибоке символічне значення та є невід'ємною частиною культурної ідентичності і традицій. У зв'язку з цим, обмеження або заборона носіння певного одягу або його елементів може бути порушенням прав і свобод людини.

Мета дослідження – охарактеризувати практику Європейського суду з прав людини щодо захисту права на одяг крізь призму прав і свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Стан опрацювання проблематики. Варто зазначити, що питання стосовно тлумачення нормативного змісту прав і свобод людини, гарантованих міжнародними договорами в галузі прав людини, міжнародних і національних механізмів їх захисту досліджувалися в роботах таких науковців як: Т. Анакіна, М. Буроменський, В. Гутник, С. Карвацька, М. Медведєва, Л. Невара, С. Перепьолкін, Є. Реньов, Т. Сироїд та ін. Окремі аспекти, присвячені забезпеченню права на одяг як складової права на достатній життєвий рівень були висвітлені в наукових працях таких учених як: Люк Д. Грем, А. Латіно С. Джеймс, А. Фейзбахш, А.М. Віргінія та ін. Проте, це питання потребує подальшого ґрунтового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Право на достатній життєвий рівень, складовою якого є право на одяг, не закріплене прямо в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ, Конвенція 1950 р.) та її протоколах. На відміну від Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., який у статті 11(1) прямо визнає право кожного на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг та житло, ЄКПЛ зосереджується переважно на громадянських і політичних правах. Разом з тим, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у своїй практиці розширив тлумачення існуючих положень Конвенції таким чином, що окремі аспекти, пов'язані з одягом, можуть опосередковано захищатися в контексті інших прав і свобод людини, таких як заборона катувань (ст. 3), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті та релігії (ст. 9), заборона дискримінації (ст. 14) тощо.

Так зокрема, справа «J.V. та інші проти Мальти» стосувалася, серед іншого, умов тримання під вартою неповнолітніх мігрантів. Заявники стверджували, що будучи неповнолітніми, прибули на Мальту в листопаді 2022 року, де утримувалися в Центрі первинного прийому «Хал Фар» (Китай-

ський дім) разом з дорослими в кімнатах площею від 3 до 5 кв. м. без опалення та відповідного зимового одягу. Заявники скаржилися на те, що майже два місяці (з 18 листопада 2022 року до приблизно 13 січня 2023 року) їх тримали в Центрі в нелюдських та таких, що принижують гідність, умовах, що погіршувалися вразливістю заявників, пов'язаною, зокрема, з їхнім молодим віком. Усупереч твердженням Уряду, заявники стверджували, що їм не було надано жодного додаткового одягу на зиму, а також жодних ігор чи книг [1].

ЄСПЛ встановив у даній справі порушення статті 3 Конвенції 1950 р., враховуючи загальну тривалість тримання під вартою, матеріальні умови в Центрі первинного прийому та його непристосованість для розміщення дітей, а також вразливість неповнолітніх заявників та вплив тримання під вартою на психологічний стан неповнолітніх. Хоча сама по собі відсутність теплового одягу не є прямим порушенням статті 3, цей фактор, разом з іншими умовами (як-от спільне утримання з дорослими, брак доступу до прогулянок, обмеженість санітарних засобів та питної води), сприяв висновку Суду про нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження [1].

Також питання щодо одягу тісно пов'язане із реалізацією права на свободу віросповідання, на підтвердження чого свідчить численна практика ЄСПЛ.

У контексті справ щодо ймовірних порушень державою права, гарантованого статтею 9 Конвенції 1950 р. практику ЄСПЛ можна умовно поділити такі категорії: щодо носіння релігійних символів та предметів одягу приватними особами; носіння релігійних символів та предметів одягу на робочому місці та в освітніх закладах; носіння релігійних символів та предметів одягу працівниками приватного сектору.

Так, низка справ розглянутих ЄСПЛ стосувалася питання щодо обмеження носіння релігійних символів та предметів одягу приватними особами в громадських місцях, судах, аеропортах тощо.

Зокрема, у справі «S.A.S. проти Франції» (№ 43835/11) громадянка Франції скаржилася на те, що їй більше не дозволяється носити паранджу в громадських місцях після набуття чинності 11 квітня 2011 року закону, що забороняє приховування обличчя в громадських місцях. У своїх заявах вона зазначила, що носила паранджу і нікаб відповідно до своєї релігійної віри, культури та особистих переконань, а її метою було відчувати внутрішній мир із самою собою. Суд постановив відсутність порушення статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) і статті 9 (право на повагу до свободи думки, совісті і релігії) Конвенції 1950 р. Зокрема, ЄСПЛ зазначив, що хоча оскаржувана заборона в основному торкнулася певних мусульманських жінок, він, тим не менш, зазначив, що не існує жодних обмежень свободи носити в громадських місцях будь-який предмет одягу, який не має ефекту приховування обличчя, і що заборона прямо не ґрунтується на релігійному підтексті одягу, про який йдеться, а виключно на тому, що він приховує обличчя. Таким чином, на думку Суду, оскаржувана заборона може розглядатися як пропорційна переслідуваній меті, а саме збереженню умов «спільного життя» [2].

В іншій справі «Phull проти Франції» заявник, посилаючись на статтю 9 Конвенції 1950 р. скаржився, зокрема, на втручання в його право на свободу віросповідання з боку адміністрації аеропорту, яка зобов'язала його зняти тюрбан у межах перевірки на безпеку пасажирів, які входили до зали вильоту. Він стверджував, що у співробітників служби безпеки не було жодної необхідності змушувати його зняти тюрбан, тим більше, що він не відмовлявся пройти через сканер або бути перевіраним ручним детектором. Суд встановив, що перевірки в аеропортах були необхідними в інтересах громадської безпеки в розумінні пункту 2 статті 9 Конвенції, і що механізми їх здійснення в цій справі підпадали під межі розсуду держави-відповідача. Відповідно ЄСПЛ постановив, що скарга за статтею 9 Конвенції була явно необґрунтованою, і оголосив заяву неприйнятною [3].

Подібним чином, за обставинам справи «El Morsli проти Франції» заявниці, громадянки Марокко, одружені з французом, було відмовлено у видачі в'їзної візи до Франції, оскільки вона відмовилася зняти хустку для перевірки особи чоловічим персоналом Генерального консульства Франції в Марракеші. Суд визнав заяву неприйнятною (явно необґрунтованою), постановивши, зокрема, що перевірка особи як частина заходів безпеки в генеральному консульстві слугувала законній меті громадської безпеки і що зобов'язання заявниці зняти хустку було дуже обмеженим у часі [4; 5].

Разом з тим, у справах «Hamidović проти Боснії і Герцеговини» та «Lachiri проти Бельгії» ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 9 (свобода віросповідання) Конвенції 1950 р. Зокрема, заявник по справі «Hamidović проти Боснії і Герцеговини», свідок у кримінальному процесі, був виключений із зали суду та оштрафований за відмову зняти тюрбетейку. Він скаржився

на те, що покарання за неповагу до суду було непропорційним. ЄСПЛ установив відсутність обставин, які вказували б на те, що заявник повадився нешанобливо під час судового розгляду. Тому покарання його за неповагу до суду лише на тій підставі, що він відмовився зняти тюбетейку, релігійний символ, не було необхідним у демократичному суспільстві і порушило його фундаментальне право сповідувати свою релігію. Суд, зокрема, підкреслив, що дану справу слід відрізнити від інших справ, які стосуються носіння релігійних символів та одягу на робочому місці, зокрема, державними службовцями. На державних службовців, на відміну від приватних осіб, таких як заявник, може бути покладений обов'язок розсудливості, нейтральності і неупередженості, включаючи обов'язок не носити релігійні символи та одяг під час виконання офіційних повноважень [6].

Справа «Lachiri проти Бельгії» також стосувалася виключення заявниці із зали суду через її відмову зняти хіджаб. Суд установив, що виключення заявниці, яка не представляла державу, із зали судового засідання становило обмеження на здійснення її права сповідувати свою релігію. Відповідно, ЄСПЛ дійшов висновку, що необхідність обмеження, про яке йдеться, не була встановлена і що порушення права заявниці на свободу сповідувати свою релігію не було виправданим у демократичному суспільстві [7].

Таким чином, носіння релігійного символу або предмета одягу в громадських місцях є дією, захищеною статтею 9 Конвенції 1950 р. особа, яка визначає релігію одним з центральних принципів свого життя, повинна мати можливість демонструвати свою віру і передавати її іншим, зокрема, шляхом носіння релігійних символів і предметів одягу, а демократичне суспільство має толерантно ставитися і підтримувати плюралізм і різноманітність в релігійній сфері. Разом з тим, це право не є абсолютним і має бути збалансоване з законними інтересами інших фізичних та юридичних осіб. Відповідно, широта свободи розсуду, що залишається державі-відповідачу, залежить від контексту, в якому носить релігійний символ або предмет одягу [8].

У справах щодо носіння релігійних символів та предметів одягу на робочому місці, Суд, здебільшого, дотримується позиції, що держава може вимагати від працівників державних органів утримувалися від носіння помітних релігійних символів та одягу, щоб гарантувати нейтральність державних послуг та рівне ставлення до всіх клієнтів.

Так, предметом розгляду у справі «Ebrahimian проти Франції» було рішення про відмову у поновленні трудового договору соціального працівника лікарні через її відмову припинити носіння мусульманської хустки, що на думку, заявниці, порушило її право на свободу сповідувати свою релігію. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку про відсутність порушення з боку держави та зазначив, що носіння хустки було розцінене владою як демонстративний прояв релігії, що є несумісним із вимогою нейтральності, яка покладається на державних службовців при виконанні їхніх функцій. Заявниці було наказано дотримуватися принципу світськості у розумінні статті 1 Конституції Франції та вимоги нейтральності, що випливає з цього принципу. Необхідність захисту прав і свобод інших – тобто повага до релігії кожного – становила основу відповідного рішення [9].

Що стосується носіння релігійних символів і предметів одягу працівниками в приватному секторі, як приклад можна навести справу «Eweida та інші проти Сполученого Королівства», в якій, зокрема, заявники пані Евейда та пані Чаплін скаржилися на накладені на них обмеження з боку їхніх роботодавців на відкрите носіння ними натільних хрестиків на шиї [10; 11, с. 426-427].

У цій справі ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 9 Конвенції стосовно першої заявниці, та відсутність порушення – щодо другої заявниці. Суд не вважав, що відсутність чіткого захисту в законодавстві Великої Британії щодо регулювання носіння релігійного одягу та символів на робочому місці сама по собі означає порушення права сповідувати релігію, оскільки ці питання могли розглядатися та розглядалися національними судами в контексті позовів про дискримінацію, поданих заявниками. У справі першої заявниці Суд постановив, що на одній чаші ваг знаходилося бажання заявниці сповідувати свої релігійні переконання. З іншого боку, було бажання роботодавця створити певний корпоративний імідж. Хоча ця мета, безсумнівно, була законною, національні суди надали їй занадто великої ваги. Що стосується другої заявниці, важливість того, щоб вона мала можливість свідчити про свою християнську віру, носячи свій хрест на видимому місці на роботі, мала велике значення. Однак причина, через яку її прохали зняти хрест, а саме захист здоров'я та безпеки в лікарняній палаті, була за своєю суттю більш значущою, ніж та, що стосувалася першої заявниці, і керівництво лікарні мало всі можливості приймати рішення щодо клінічної безпеки [10; 11, с. 432-433].

Отже, за певних обставин установа може законно обмежувати носіння певних елементів одягу, зокрема запроваджувати дрес-код для своїх працівників з метою захисту певного комерційного іміджу або захисту прав та інтересів інших осіб, навіть якщо таке впровадження іноді може призвести до обмежень на носіння релігійних символів. Зокрема, лікарня (приватна чи державна) може обмежувати носіння релігійних символів або одягу, якщо це виправдано міркуваннями здоров'я та гігієни [8].

Висновки. Отже, можемо констатувати, що практика ЄСПЛ демонструє, що, хоча «право на одяг» не є автономним правом у Конвенції 1950 р., його захист інтегрований у ширші положення Конвенції (ст. 3, ст. 8, ст. 9 тощо). Суд балансує між індивідуальними правами та державними інтересами, надаючи державам певну «межу розсуду», особливо в питаннях, що стосуються громадського порядку, безпеки та збереження соціальної взаємодії. Разом з тим, як демонструє низка справ ЄСПЛ, зокрема *Hamidović проти Боснії і Герцеговини*, *Lachiri проти Бельгії* тощо, ця межа не є необмеженою. Відповідно, якщо обмеження не є пропорційними і не базуються на реальній загрозі для громадського порядку чи прав інших осіб, Суд може визнати порушення відповідних прав, гарантованих Конвенцією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Case of J.B. and Others v. Malta (Application no. 1766/23): Judgment of 22.10.2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%221766/23%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-237438%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
2. Справа «S.A.S. проти Франції» (Заява № 43835/11): рішення від 1 липня 2014 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-150987%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
3. Case of Phull v. France (Application no. 35753/03): Judgment of 11.01.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2235753/03%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22ADMISSIBILITY%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-77018%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
4. Case of El Morsli v. France (Application no. 15585/06): Judgment of 04/03/2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22languageisocode%22:%5B%22ENG%22%5D,%22appno%22:%5B%2215585/06%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22ADMISSIBILITY%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-117860%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
5. ECHR Factsheet – Religious symbols and clothing. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_religious_symbols_eng.
6. Case of Hamidović v. Bosnia and Herzegovina (Application no. 57792/15): Judgment of 5.12.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-179219%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
7. Case of Lachiri v. Belgium (Application no. 3413/09): Judgment of 18.09.2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-186461%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
8. ECHR-KS: Key Theme – Article 9 – Wearing of religious symbols in public areas. Last updated: 28.02.2025. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/wearing-of-religious-symbols-in-public-areas> (дата звернення: 03.06.2025).
9. Case of Ebrahimian v. France (application no. 64846/11): Judgment of 26.11.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-5236474-6495425%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
10. Case of Eweida and Others v. the United Kingdom (applications no. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10): Judgment of 15.01.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115881%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).
11. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т.Л. Сироїд, О.А. Гавриленко, Л.О. Фоміна; за заг. ред. Т.Л. Сироїд. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 494 с.